

Kanibalizam ili mogućnost religijske svijesti u krapinskih neandertalaca

Ivor KARAVANIĆ

Uvod

Na izmaku prošloga stoljeća, g. 1899, otkriveni su ostaci fosilnog čovjeka u Krapini. Nakon otkrića D. Gorjanović Kramberger proveo je iskopavanje i objavio rezultate u mnogim domaćim i stranim publikacijama, čemu je pridana velika pozornost u znanstvenim krugovima tadašnje Europe i svijeta. Nalazi fosilnih ljudi pronađeni su u asocijaciji s njihovom materijalnom kulturom i mnogobrojnim paleontološkim ostacima životinjskih vrsta. Tada je dokazana arhaičnost ljudskog roda, pa se stajalište glasovitoga francuskog paleontologa Georgesa Cuviera (1767-1832), »L'homme fossile n'existe pas«, pokazalo pogrešnim. Neispravnom se pokazala i tvrdnja istaknutog njemačkog liječnika, patologa, antropologa i političara Rudolpha Virchowa (1821-1902) koji je anatomski obilježja kalote lubanje, pronađene g. 1856, u Neanderthalu kraj Dusseldorfa, objašnjavao patološkim stanjem tog čovjeka. Otkrićem u Krapini razriješeno je pitanje o postojanju fosilnog čovjeka, a postala su aktualna mnoga pitanja o životu, kulturi i izgledu tih »pretpotopnih« ljudi.

Podaci o nalazištu i iskopavanjima

Nalazište krapinskog pračovjeka nalazi se u polušpilji na Hušnjakovu brdu pored Krapine. Hušnjakovo brdo izgrađeno je iz miocenskih pješčenjaka i konglomerata, a polušpilja je smještena oko 23 metra iznad današnje razine potoka Krapinice što je u geološkoj prošlosti tekao znatno više.¹ D. Gorjanović-Kramberger prepoznao je na nalazištu devet kulturnih slojeva i g. 1899. s asistentom započeo iskopavanje najgornjeg sloja. Unutar slojeva, na osnovi učestalosti nalaza, izdvojio je četiri zone: I. zona s *Castor fiber* (dabar), II. zona s *Homo sapiens* (čovjek), III. zona s *Rhinoceros merckii* (nosorog), IV. zona s *Ursus spelaeus* (spiljski medvjed). Na nalazima je ubilježio broj sloja iz kojega potječu. Iz zone *Homo sapiens* potječe većina ljudskih ostataka. D. Gorjanović-Kramberger već

1 M. Malez, *Novi pogledi na stratigrafiju krapinskog nalazišta*, u: Krapina 1899-1969, JAZU, Zagreb 1970, str. 15-16.

je ispočetka držao da fosilni ostaci ljudskih kostiju pripadaju pračovjeku vrste *Homo sapiens*. Poslije se priklonio tada uvriježenom terminu za pračovjeka imenujući nalaze ostacima *Homo primigeniusa*. Bio je to naziv kojim su se ondašnji prapovjesničari koristili za uglavnom sve ostatke pleistocenskih ljudi, da bi tek u početku dvadesetih godina prihvatio naziv *Homo neanderthalensis*. Znanost danas razvrstava neandertalce kao prapovijesnu podvrstu *Homo sapiensa* dajući im naziv *Homo sapiens neanderthalensis*. Godine 1905. završena su terenska istraživanja nalazišta. Iskopavanja su obavljena precizno, praćena je horizontalna distribucija nalaza, pa je Gorjanovićeva metodologija bila daleko ispred tada uobičajenog načina iskopavanja. Tijekom cijelog istraživanja prikupljeno je više od pet tisuća predmeta (kosti pračovjeka i faune, kamene izrađevine). Budući da je sam obradio nalazište, svi su nalazi ostali u Hrvatskoj i čuvaju se u Geološko-paleontološkom odjelu Hrvatskoga prirodoslovnog muzeja u Zagrebu. D. Gorjanović-Kramberger pronađene je kamene izrađevine ispravno pripisao musterijskoj materijalnoj kulturi.² Ona pripada srednjem paleolitu, a naziv je dobila po eponimnom nalazištu Le Moustier u Francuskoj (Dordogne). Krapina danas slovi kao najveće nalazište neandertalaca na svijetu, budući da je M. H. Wolpoff, na temelju analize zubi, ustanovio prisutnost sedamdesetak individua čija je prosječna dob u trenutku smrti bila trinaestak godina.³ Ustanovio je također da je najmlađa individua imala tri godine, a najstarija dvadeset i sedam, što ne predstavlja normalnu ljudsku populaciju koja bi se mogla očekivati na jednom nalazištu, već sasvim prevladavaju mlade individue. Starost kulturnih slojeva krapinskog nalazišta M. Melez određuje od završne faze Riss-Wurm interglacijala do približno srednjeg dijela Wurm 2 stadijala.⁴ Stoga se, danas znamo, trajanje krapinske stratigrafske sekvence korelacijom s drugim sličnim nalazištima određuje otprilike stotinjak do pedesetak tisuća godina prije sadašnjosti.

Krapinski pračovjek kao kanibal

D. Gorjanović-Kramberger prvi je opisao kanibalizam krapinskih neandertalaca.⁵ Na to ga je navelo mnoštvo razbijenih ljudskih kostiju pro-

- 2 D. Gorjanović-Kramberger, *Život i kultura diluvijalnog čovjeka iz Krapine u Hrvatskoj*, JAZU, Zagreb, 1913, str. 31.
- 3 M. H. Wolpoff, *The Krapina dental remains*, American Journal of Physical Anthropology, 1979, 50, str. 67-114.
- 4 M. Melez, *Novi pogledi na stratigrafiju krapinskog nalazišta*, u: Krapina 1899-1969, JAZU, Zagreb, 1970, str. 31.
- 5 D. Gorjanović-Kramberger, *Der diluviale Mensch von Krapina in Kroatien: ein Beitrag zur Paläoanthropologie, Studien über die Entwicklungsmechanik des Primatenskel-*

nađenih zajedno sa životinjskima.⁶ Držao je da su velike ekstremitetne kosti bile namjerno razbijene zbog vađenja srži i upozorio da nije nađena ni jedna cijela lubanja ili čeljust. Navodi kako je vjerojatno »... da Krapinac nije svojim pokojnicima iskazivao nikakve počasti, jer smo vazda nalazili razbijene kosti zajedno sa životinjskima u najvećem neredu porazbacane, i to pretežno oko ruba ove pećinice.«⁷ Mnogi znanstvenici prihvatili su takvo tumačenje i u svojim radovima došli do sličnih zaključaka. K. Tomić-Karlović primjerice činjenicu da lubanjske kalote, za razliku od nekih drugih kostiju, nisu opaljene vatrom tumači ovako: »Mozak se konzumira uvijek sirov i zbog toga se vadi iz glave prije negoli će na bilo koji način meso ostalih dijelova peći.«⁸ Navedena autorica upozorila je na mogućnost ritualnog kanibalizma⁹ i izrazila nedoumicu u odgovoru na pitanje je li krapinski pračovjek bio kanibal ili žrtva kanibalizma.¹⁰ F. H. Smith također zastupa postojanje kanibalizma¹¹, a H. Ulricha piše da je ispitivanje nalaza krapinskih hominida dalo čvrst dokaz kanibalizma i komadanja tijela.¹² Prema M. Malezu kanibalizam je u doba paleolitika bio raširen u našim krajevima i pokapanje mrtvih na našim lokalitetima iz tog doba nije postojalo.¹³ Isti autor pisao je o tzv. kultu medvjeda u špilji Veternici¹⁴ i držao mogućim postojanje posmrtnih rituala, najvjerojatnije tzv. kulta lubanje u neandertalaca iz špilje Vindije.¹⁵ U najnovije vrijeme dio istraživača, primjerice T. D. White i H. Ullrich, također zastupa po-

tes, C. W. Kreidei Verlag, Wiesbaden, 1906; Isti, Pračovjek iz Krapine kanibal, Glasnik hrvatskog prirodoslovnog društva, 1909, 21, str. 62-67.

- 6 Isti, *Život i kultura diluvijalnog čovjeka iz Krapine u Hrvatskoj*, JAZU, Zagreb, 1913, str. 37.
- 7 Isto, str. 37.
- 8 K. Tomić-Karlović, *Krapinski neandertalac i kanibalizam*, u: *Krapina 1899-1969*, JAZU, Zagreb, 1970, str. 185.
- 9 Isto, str. 184.
- 10 Isto, str. 185.
- 11 F. H. Smith, *The Neandertal Remains from Krapina, A Descriptive and Comparative Study, Report of Investigations*, Dept. of Anthropology, Univ. of Tennessee, Knoxville, 1976, 15, str. 324-325.
- 12 H. Ulrich, *Kanibalismus und Leichenzerstückelung beim Neandertaler von Krapina*, u: *Krapinski pračovjek i evolucija hominida*, JAZU, Zagreb, 1978, str. 314-315.
- 13 M. Malez, *Paleolitske i mezolitske regije i kulture u Hrvatskoj*, u: *Praistorija jugoslovenskih zemalja*, ANUBiH, Sarajevo, 1979, str. 286.
- 14 M. Malez, *Pećina Veternica kao paleolitsko nalazište s tragovima kulta medvjeda*, u: *Drugi jugoslavenski speleološki kongres*, Zagreb, 1961, str. 123-138; Isti, *Prilog poznavanju kulta spiljskog medvjeda u paleolitiku Hrvatske*, *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena*, 1983, 49, str. 333-347.
- 15 Isti, *Špilja Vindija kao kultno mjesto neandertalaca*, *Godišnjak Gradskog muzeja u Varaždinu*, 1985, 7, str. 31-47; Isti, *On the Possibility of the Existence of a »Skull Cult« on Neanderthals From the Vindija Cave (Croatia, Yugoslavia)*, *Collegium Anthropologicum*, 1985, 9, str. 231-240.

stojanje kanibalizma na krapinskom nalazištu te argumentima nastoji pobiti drukčije interpretacije koje će biti navedene u idućem poglavlju. H. Ullrich će manjkave uzorke, ogrebotine i druge promjene na ostacima krapinskih i vindijskih neandertalaca objasniti kao rezultat postupaka, na ljudskom tijelu, povezanih s posmrtnim običajima u vrijeme paleolitika.¹⁶ Po spomenutom autoru u Krapini su očito postojali neki elementi kanibalizma u posmrtnoj praksi, i nema dokaza za pokope cijelih tijela ili za sekundarne ukope.

Krapinski pračovjek pokapa mrtve

M. D. Russel, P. Shipman i P. Villa su ogrebotine na kostima krapinskih praljudi pokušali protumačiti izvan tradicionalno uvriježena mišljenja o kanibalizmu. Iznijeli su mogućnost da su ogrebotine mogle nastati preradbom djelomično raspadnutih tijela pripremanih za sekundaran ukop.¹⁷ Tijela pokojnika mogla su vjerojatno na simboličan način biti izložena, a kad su se djelomično raspala odvajalo se meso od kostiju oštrim oruđem. E. Trinkaus kritičkim je pregledom prijašnjih rezultata i svojom analizom došao do spoznaje da se ni jedan od oštećenih ljudskih koštanih nalaza krapinskih neandertalaca ne može objasniti isključivo kao produkt kanibalizma, nego je većina oštećenja uzrokovana geološkim procesima.¹⁸ On upućuje na mogućnost »brzog ukopa« krapinskih neandertalaca koji je mogao nastati urušavanjem mnoštva kamenja sa zida polušpilje, ali i na mogućnost da su ih pokopali članovi njihovih socijalnih grupa. Krapinski bi neandertalci tada mogli biti jednim od najstarijih i najvećih primjera ljudskog pokapanja koji su nam do danas poznati.¹⁹ Potrebno je upozoriti i na vjerojatnost da je mnogo ljudi u paleolitikumu umiralo daleko od svojih staništa pa su samo odabrane kosti mogle biti prenesene do staništa i pokopane u špiljama.²⁰

16 H. Ullrich, *Krapina and Vindija - Mortuary Practices, Burials or Cannibalism?* Collegium Antropologicum, 1988, 12, Suppl., str. 348.

17 M. D. Russel, P. Shipman, P. Villa, *Cutmarks: Immediate vs. delayed carcass processing*, American Journal of Physical Anthropology, 1985, 66, str. 223.

18 E. Trinkaus, *Cannibalism and Burial at Krapina*, Journal of Human Evolution, 1985, 14, str. 209.

19 Isto, 213.

20 H. Ullrich, *Manipulations on Human Corpses*, Mortuary Practice and Burial Rites in Paleolithic Times, Fossil Man - New Facts, New Ideas, Anthropos, 1986, 23, str. 232.

Zaključak

U početku stoljeća neandertalci su često prikazivani kao divlja, poluhumana stvorenja. Nasuprot takvom pristupu suvremena su istraživanja pokazala mnoge značajke potpunijega humanog ponašanja tih ljudi. Prvobitno mišljenje o postojanju kanibalizma u krapinskih neandertalaca bilo je uzrokovano stanjem i okolnostima nalaza. Izraženu fragmentiranost ljudskih kostiju i njihovu pomiješanost s životinjskim kostima bilo je teško drukčije protumačiti. Tada se o neandertalcima znalo malo, a njihov duhovni život bio je potpuna nepoznanica. Da je u neandertalaca postojalo vjerovanje u zagrobni život, svjedoče nam mnogi ukopi, kronološki mlađi od krapinskih nalaza. Primjerice pokojnik s nalazišta La Chapelle-aux Saints i Le Moustier bio je položen u iskopanu raku, a na nalazištu La Ferrassieu koje se također nalazi u Francuskoj, ustanovljeno je više uređenih grobova s obrađenim sileksnim posmrtnim darovima. Zanimljivo je da je jedan od neandertalaca pokopanih u špilji Shanidar u Iraku ležao na cvjetnom odru, a kostur dječaka u spilji Teshik-Tash u Uzbekistanu bio je okružen kostima glave (s rogovima) kozoroga, što dokazuje ritualan ukop. Nekoliko ukopa neandertalaca (Regourdou 1, Shanidar 2, 4, 6, 8, 9 i možda tabun C1) istodobno je ili nešto mlađe od krapinskih nalaza.²¹ Novijim istraživanjima ustanovljeno je da su oštećenja na nekim kostima, što ih je D. Gorjanović-Kramberger tumačio kao posljedicu kanibalizma, nastala prirodnim procesima tijekom civilizacije,²² pa dokazi o kanibalizmu mogu biti dvojbeni ili drukčije protumačeni. Uzevši sve navedeno u obzir, može se pretpostaviti postojanje određene religijske svijesti u krapinskih neandertalaca. Ako je bilo kanibalizma na krapinskom nalazištu, možemo biti skloniji mišljenju da se radilo o vrsti ritualnoga kanibalizma. Iako nove interpretacije drže da su fragmentiranost i ogrebotine na kostima krapinskih neandertalaca uzrokovane geološkim procesima ili prakticiranjem sekundarnog ukopa, dio istraživača i danas zastupa postojanje kanibalizma, i ta se mogućnost još uvijek ne može sa sigurnošću otkloniti. Buduća istraživanja bacit će vjerojatno još više svjetla na mogućni duhovni život tih »pretpotopnih« ljudi.

- 21 E. Trinkaus, *Canibalism and Burial at Krapina*, *Journal of Human evolution*, 1985, 14, str. 213.
- 22 J. Radović, Dragutin Gorjanović – *Kramberger i krapinski pračovjek: počeci suvremene paleontologije*, Hrvatski prirodoslovni muzej i Školska knjiga, Zagreb, 1988, str. 154.

CANNIBALISM, OR THE PROBABILITY OF RELIGIOUS CONSCIOUSNESS IN NEANDERTHAL MAN FROM KRAPINA*Ivor Karavanić***Summary**

In 1889 remains of fossile man were discovered in a cave in the locality »Hušnjakovo brdo« in Krapina (northwest Croatia). Dragutin Gorjanović-Kramberger made this discovery, investigated it, and published the results of his work. He explained the find of broken and burnt human bones - along with similar bones of animals - by cannibalism of the Neanderthal man of Krapina. Many scientists have accepted this explanation, to proof were scratches on some to the conclusion that these scratches might have been a consequence of removing flesh from the bones of partially decomposed bodies in the course of preparations for a secondary burial. Opinions were voiced stating that the burial of these Neanderthal people may have been effected by heaping massive amounts of rocks from the cave upon them, or that they were buried by members of their social group. Since it has been established that damage on some of the bones - interpreted by D. Gorjanović-Kramberger as a consequence of cannibalism - could actually have occurred naturally in the process of fossilization, further, burials of Neanderthal man having taken place approximately at the same time of somewhat later than in Krapina have been discovered, these proofs of cannibalism can also be explained otherwise, allowing the possibility of the Neanderthal inhabitants of the Krapina cave having had a certain religious consciousness. Cannibalism cannot be ruled out but it could be interpreted as ritual cannibalism.